

DÜRZİLİK

Prof.Dr. Mehmet ATALAN¹

Giriş

Dürzîlik, İslâm mezhepleri tarihi içerisinde ortaya çıkmış olmakla birlikte, klasik mezhep kategorileri içerisinde tam olarak açıklanması güç olan, bâtinî karakteri güçlü, senkretik unsurlar taşıyan ve tarih boyunca kapalı topluluk yapısını koruyan özgün bir dinî oluşumdur. XI. yüzyılda Fatımî-İsmâilî çevrede teşekkül eden bu mezhep, Hâkim Biemrillâh'ın ilahî zuhûrun son tezahürü olarak kabul edilmesi, Hamza b. Ali merkezli kozmolojik hiyerarşi, gizlilik ilkesi, ruh göçü inancı ve dinî metinlerin bâtinî yorumuna dayalı yapısıyla dikkat çekmektedir. Dürzîlik, yalnızca itikadî bir farklılaşma olarak değil; aynı zamanda tarihsel, siyasî ve sosyo-kültürel şartların etkisiyle şekillenmiş dinî-toplumsal bir yapı olarak ele alınmalıdır. Bu çerçevede Dürzîliğin doğuşu, teşekkül süreci, temel inanç esasları ve günümüzdeki durumu, mezhebin hem İslâm düşüncesi içindeki yerini hem de kendine özgü karakterini anlamak açısından önem arz etmektedir.

1. Tanım ve İsimlendirme

Dürzîlik, XI. yüzyılda Fatımî-İsmâilî çevre içerisinde ortaya çıkan, mevcut dinlerin hükümlerinin nesh edildiğini savunan, Fatımî halifesi Hâkim Biemrillâh'ı ilahî zuhûrun son biçimi olarak kabul eden dinî-siyasî karakterli bâtinî bir mezheptir. Mezhebin fikrî kurucusu ve sistemleştiricisi Hamza b. Ali kabul edilmektedir. Dürzîler, kendilerini çoğunlukla “**Muvahhidûn**” veya “**Ehlü't-Tevhîd**” şeklinde adlandırmış; böylece hakikî tevhid anlayışını temsil ettiklerini ileri sürmüşlerdir.

“Dürzî” isminin kaynağı konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. En yaygın kabule göre bu isim, hareketin ilk dönemlerinde etkin rol oynayan Neştekin ed-Derezî'ye nispetle kullanılmaya başlanmıştır. Başlangıçta topluluğun bu isimlendirmeyi benimsemediği, ancak zamanla yaygınlaşan kullanım sebebiyle kabul etmek durumunda kaldığı anlaşılmaktadır. Bunun yanında bazı Batılı araştırmacılar, kelimenin Haçlılar dönemindeki **Dreux** ismiyle bağlantılı olabileceğini ileri sürmüşlerse de bu görüş yaygın kabul görmemiştir. Mezhebin etnik kökeni hakkında da kesin bir kanaat yoktur. Bununla birlikte en çok kabul gören yaklaşım, Dürzîlerin Yemen kökenli Süryânî-Arap unsurların kuzeye göç etmiş kolları olduğu yönündedir.

2. Teşekkül Süreci ve Tarihsel Arka Plan

¹ Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri İslam Mezhepleri Tarihi Öğretim Üyesi

Dürzîliğin doğuşu, Fatimî Devleti'nin siyasî ve entelektüel merkezi olan Kahire'de gerçekleşmiştir. Mezhebin oluştuğu dönem, İslâm dünyasında mezhepler arası rekabetin arttığı, felsefi akımların güç kazandığı ve siyasî istikrarsızlığın yoğunlaştığı bir zaman dilimine karşılık gelmektedir. Bu bağlamda Dürzîlik, yalnızca bir mezhebî ayrışma değil; aynı zamanda Fatimî-İsmâilî öğretinin içinden doğan yeni bir bâtinî dönüşüm hareketi olarak değerlendirilmelidir.

Dürzîliğin başlangıcı çoğu zaman Hâkim Biemrillâh'ın dönemine ve özellikle **408/1017** yılına götürülmektedir. Bununla birlikte Hâkim'in bizzat ulûhiyet iddiasında bulunduğunu kesin biçimde gösteren tarihî veriler sınırlıdır. Aksine, bazı belgeler onun açıkça tevhid vurgusu yaptığını ve İslâmî ifadeler kullandığını göstermektedir. Bu sebeple araştırmalarda, Hâkim'in tanrılaştırılmasının doğrudan kendisi tarafından değil, çevresindeki bazı dâîler ve yorumcular tarafından sistemleştirildiği görüşü daha güçlü görünmektedir.

Bu süreçte Hâkim'in ulûhiyetini ilk ileri süren kişinin Hasan b. Haydara el-Fergânî olduğu belirtilmektedir. Onun ardından Neştekin ed-Derezî hareketin yayılmasında etkili olmuş, özellikle Suriye bölgesinde propaganda faaliyetleri yürütmüştür. Ancak klasik Dürzî gelenek, ed-Derezî'yi meşru kurucu olarak değil, ölçsüz davranan ve davetin sırlarını vakitsiz açığa vuran bir figür olarak değerlendirmiştir.

Dürzîliğin asıl sistemleştiricisi ise **Hamza b. Ali**'dir. Hamza, Hâkim'in ilahî tecelli olduğu iddiasını doktriner çerçeveye oturtmuş; kendisini de bu ilahî sistemin merkezî unsuru ve hakikatin yegâne temsilcisi olarak konumlandırmıştır. Bu yönüyle o, İsmâilî imamet nazariyesini dönüştürerek yeni bir bâtinî hiyerarşi inşa etmiştir. Hâkim'in **411/1021** yılında ortadan kaybolmasından sonra ise mezhep yeni bir evreye girmiş; bu dönemde **Ali b. Ahmed el-Muktenâ Bahâeddin**, daveti yeniden organize etmiş ve nihayet **434/1042** yılında yayımladığı risale ile davetin kapandığını ilan etmiştir. Böylece Dürzîlik, dışa kapalı ve yeni üye kabul etmeyen, içe dönük bir mezhep yapısına dönüşmüştür.

3. Temel İnanç Esasları

Dürzîliğin inanç sistemi, bâtinî yorumlara, hiyerarşik kozmolojiye ve ilahî zuhûr anlayışına dayanmaktadır. Mezhebin merkezinde, Allah'ın tarih boyunca çeşitli suretlerde tecelli ettiği ve bu tecellilerin sonuncusunun Hâkim Biemrillâh şahsında gerçekleştiği inancı yer almaktadır. Bu anlayışa göre Allah'ın zâtı mutlak, aşkın ve

kavranamazdır; ancak insanlar onu ancak beşerî zuhûr biçimleri aracılığıyla tanıyabilirler. Bu sebeple Hâkim, yalnızca tarihsel bir hükümdar değil, ilahî hakikatin son görünüşüdür.

Dürzî öğretisinde Hâkim'in hemen ardından gelen en önemli varlık **Hamza b. Ali**'dir. O, "Küllî Akıl" olarak kabul edilir ve yaratılmış ilk cevher sayılır. Böylece yaratılış, Allah'tan Hamza'ya, Hamza'dan diğer ruhânî derecelere doğru hiyerarşik bir biçimde açıklanır. Bu yapı, Yeni Eflâtuncu sudûr anlayışını andıran metafizik bir düzen ortaya koymaktadır.

Dürzîlikte ayrıca **beş hudûd** öğretisi önemli bir yer tutar. Bunlar, kozmik hakikatin yeryüzündeki temsilcileri olarak kabul edilen ruhânî derecelerdir. Hamza'nın ardından gelen bu hudûdlar, hem ilahî bilginin aktarımında hem de topluluğun dinsel hiyerarşisinin meşrulaştırılmasında belirleyici role sahiptir. Dürzî sembolizminde sıkça rastlanan **beş renkli yıldız** da bu beş ruhânî ilkeyi temsil etmektedir.

Mezhebin bir diğer temel öğretisi, klasik İslâmî ibadet esaslarının yerine konan **yedi ahlâkî ilke**dir. Buna göre namaz, oruç, zekât, hac gibi zahirî ibadetlerin yerini doğru sözlülük, kardeşleri koruma, bâtıl inançları terk etme, ilahî buyruğa teslimiyet gibi esaslar almıştır. Böylece Dürzîlik, zahirî dinî formları aşan ve daha çok seçkin zümreye hitap eden bâtinî bir ahlâk sistemi kurmuştur.

4. Ruh Göçü ve Ahiret Tasavvuru

Dürzîliğin en ayırt edici inançlarından biri **ruh göçü** öğretisidir. Ancak Dürzîler, bu anlayışı ifade etmek için çoğunlukla "tenâsüh" yerine **tekammus** kavramını kullanırlar. Bu inanca göre ruh ölmez; sadece bir bedenden başka bir bedene geçer. Erkek ruhu erkek bedenine, kadın ruhu kadın bedenine intikal eder. İnsanın ahlâkî ve ruhî gelişimi, bu beden değişimleri boyunca sürer. Ruh, ilahî hakikate yaklaştıkça daha yüksek mertebelere ulaşır; uzaklaştıkça aşağı hallere düşer.

Bu anlayış doğrultusunda Dürzîlikte klasik Sünnî-İslâmî anlamda cennet, cehennem, haşir ve hesap kavramları yeniden yorumlanmıştır. Cennet ilahî bilgiye erişim, cehennem ise bu bilgiden mahrum kalma halidir. Kıyamet de kozmik son değil; ilahî adaletin yeryüzünde hâkim olacağı yeni düzenin başlangıcı olarak anlaşılır. Bu sebeple Dürzî eskatolojisi, sembolik ve bâtinî karakter taşıyan bir yapıya sahiptir.

5. Dinsel Yapı, Gizlilik ve Toplumsal Düzen

Dürzîlik, tarih boyunca kapalı cemaat yapısını korumuş ve gizliliği temel ilke haline getirmiştir. Mezhebe giriş sonradan mümkün olmadığından, Dürzîlik esas itibarıyla doğuştan aidiyet esasına dayanan bir topluluk yapısına sahiptir. Dinî bilgi herkes için eşit derecede erişilebilir değildir. Bu durum, mezhep içinde "**Ukkâl**" ve

“**Cuhhâl**” ayrımını doğurmuştur. Ukkâl, dinî sırları bilen ve mezhebin içsel öğretisine vakıf seçkin zümredir. Cuhhâl ise genel topluluğu teşkil eder ve mezhebin bâtinî metinlerine doğrudan erişim hakkına sahip değildir.

Ukkâl sınıfı, sıkı ahlâkî kurallara bağlı bir yaşam sürmek zorundadır. İçki, zina, yalan, riya ve benzeri fiillerden kaçınmaları beklenir. Toplum içinde dinî önderlik görevini yürüten bu zümre, mezhebin hem öğretisini hem de sosyal düzenini koruyan elit yapı konumundadır.

Aile ve evlilik hayatında da kapalı cemaat yapısı belirleyicidir. Dürzî olmayanlarla evlilik yasaktır. Çok eşlilik kabul edilmez. Kadın ve erkek arasında hukuki bakımdan görece daha dengeli bir ilişki öngörülmüş olmakla birlikte, mezhebin toplumsal yapısı yine de cemaat içi bağlılık temelinde şekillenmiştir.

6. Tarih Boyunca Siyasal Konumlanış

Dürzî toplulukları tarih boyunca buldukları bölgelerde çoğu kez siyasî denklemlerin etkin unsurlarından biri olmuşlardır. Haçlı Seferleri döneminde, yerel güç dengelerine göre Müslüman veya Hıristiyan taraflarla değişken ilişkiler kurmuşlardır. Memlükler ve Osmanlılar döneminde ise zaman zaman merkezî otorite ile çatışmış, zaman zaman uzlaşmacı tutumlar geliştirmişlerdir.

Osmanlı döneminde Dürzîler özellikle Lübnan ve çevresinde yarı-özerk yapılar içinde varlıklarını sürdürmüşlerdir. Modern dönemde ise Fransız manda yönetimi sırasında özel siyasî konumlar elde etmiş, daha sonra Suriye ve Lübnan devlet yapıları içerisinde etkili azınlık gruplarından biri haline gelmişlerdir. Özellikle Lübnan’da Dürzîler, nüfus bakımından sınırlı olmakla birlikte siyasal nüfuzları bakımından dikkat çekici bir ağırlığa sahiptir.

7. Günümüzdeki Durumu

Günümüzde Dürzîler başta **Lübnan, Suriye, İsrail, Filistin** ve **Ürdün** olmak üzere Ortadoğu’nun çeşitli bölgelerinde yaşamaktadır. Ayrıca göçler yoluyla Avrupa, Kuzey ve Güney Amerika ile Avustralya’da da küçük Dürzî toplulukları oluşmuştur. Modern dönemde topluluğun dışı kapalı yapısı belirli ölçüde gevşemişse de, mezhep esaslarının büyük ölçüde gizlilik içinde korunmaya devam ettiği görülmektedir.

Bugün Dürzîlik, hem dinî kimlik hem de etno-kültürel aidiyet unsuru olarak yaşamaktadır. Özellikle Lübnan ve Suriye’de Dürzî toplulukların siyasî, ekonomik ve askerî etkileri, nüfuslarına oranla oldukça yüksektir. Bu durum, mezhebin yalnızca dinî bir yapı olmadığını; aynı zamanda tarih boyunca güçlü bir topluluk kimliği ve siyasî dayanışma ağı ürettiğini göstermektedir.

8. Genel Değerlendirme

Dürzîlik, İsmâîlîlik içerisinde doğmuş olmakla birlikte, zamanla geliştirdiği özgün inanç sistemi, kapalı topluluk yapısı ve güçlü bâtinî yorumu sayesinde İslâm mezhepleri tarihinde müstakil bir konum kazanmıştır. Hâkim Biemrillâh'ın ilahî tezahür olarak kabul edilmesi, Hamza b. Ali merkezli hiyerarşik kozmoloji, hudûd öğretisi ve tekammüs inancı gibi unsurlar, mezhebin doktrinel yapısını belirleyen temel unsurlar olarak öne çıkmaktadır. Bununla birlikte Dürzîlik, yalnızca teolojik bir sistem değil; aynı zamanda tarihsel süreç içerisinde siyasî baskılar, göçler ve toplumsal dönüşümler karşısında kendini korumayı başaran kapalı ve dayanıklı bir cemaat yapısıdır. Mezhebe giriş ve çıkışın sınırlandırılması, gizlilik ilkesinin merkezî bir değer haline gelmesi ve dinî bilginin hiyerarşik biçimde paylaşılması, bu yapının sürekliliğini sağlayan başlıca faktörlerdir.

Günümüzde Dürzîler, başta Lübnan ve Suriye olmak üzere Orta Doğu'nun çeşitli bölgelerinde varlıklarını sürdürmekte; buldukları ülkelerin siyasal ve toplumsal yapılarında etkili bir aktör olarak yer almaktadırlar. Modernleşme, küreselleşme ve eğitim süreçlerinin etkisiyle mezhep içinde kısmi dönüşümler gözlemlense de, Dürzîlik özünde tarihsel mirasını ve kimlik bilincini korumaya devam etmektedir. Bu yönüyle Dürzîlik, hem İslâm mezhepleri tarihi hem de din-siyaset-toplum ilişkileri bağlamında incelenmesi gereken önemli ve özgün bir örnek teşkil etmektedir.